

припустити, що в червні-липні 2011 р. відбувся останній «сплеск» оптимізму щодо можливого скасування віз для українців з нагоди футбольного євро-чемпіонату. Як відзначає видання «Дело», «Оснований полагать, что украинцы смогут путешествовать в страны ЕС без виз к 8 июня 2012 года (официальный старт финальной части футбольного чемпионата), практически не остается. В лучшем случае желающие отправятся в соседнюю Польшу футбольные фаны могут рассчитывать лишь на оперативность работы польских консульств либо упрощенную возможность получить шенген при наличии входного билета на футбольный матч» [1]. А згідно з опитуванням, проведеним тижневиком «Статус», тепер найбільш оптимістичні українські політики сподіваються що «ожидать отмены виз следует в 2012 г., после завершения Евро-2012» [6].

Підсумовуючи, треба підкреслити, що візово-міграційна проблематика і надалі буде присутня у внутрішньополітичному дискурсі, а отже й знаходитиме відображення в ЗМІ (як загальноукраїнських, так і регіональних). Однак, хоча дане питання ніколи не зникає з фокуса уваги медіа, однак «топовою» воно стає лише у зв'язку з специфічними «подіями-подразниками». Як це можна побачити на прикладі ситуації за червень – липень 2011, сплески зацікавленості цією проблемою були викликані появою інформації про випадки кричущої дискримінації українців (вимоги про звітування по поверненню й наданню у заставу документів тощо у низці посольств) та спробою апеляції частини опозиції до країн Заходу з вимогою застосувати візові санкції до окремих чиновників і суддів. Все менше значення у посиленні інтересу до тематики відіграє фактор Євро-2012, оскільки зникли ілюзії стосовно того, що візовий режим буде скасований до старту чемпіонату. Натомість є ризик використання труднощів на шляху візової лібералізації в якості «майданчика» для критичних інформаційних кампаній щодо виконавчої влади й окремих високопосадовців.

Висвітлення даної теми має переважно поверхово-описовий характер, це знаходить відображення у жанровій специфіці матеріалів (домінують новини й матеріали оглядово-інформативного характеру), обмеженим колом осіб, чії фахові коментарі використовуються журналістами, некритичному ставленні до певної інформації. Лише в незначній кількості публікації здійснюється спроба проаналізувати реальний стан речей у цій сфері, тоді як більшість тяжіє до гіпертрофованої сенсаційності.

1. Безвізовий режим к Євро-2012 для українців неможливий // Delo.ua. – 30.06.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/opinions/bezvizoviy-rezhim-k-evro-2012-d-159978/>. 2. Безвізовий режим РФ-ЕС возможен в ближайшее время? // Главред. – 12.07.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2011/07/12/091708-15.html>.

3. Брат-и-слава // Известия в Украине. – 20.06.2011. 4. Брюссельская халва для Анкары и Киева // 2000. – 02.09.2011. 5. В Европарламенте прогнозируют отмену виз с Украиной через 2 года // РБК-Украина. – 25.08.2011. 6. Визовый прогресс // Статус. – 13.06.2011. 7. Во время Евро-2012 харьковчан будут пускать в Польшу по футбольным билетам // Комментарии – Харьков. – 18.08.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkov.comments.ua/news/2011/08/18/152325.html>. 8. Германия громко потребовала отмены виз с Россией // Обозреватель. – 25.07.11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obozrevatel.com/abroad/germaniya-gromko-potrebovala-otmeny-viz-s-rossiej-podrobnosti.htm>. 9. Депутат: Украине никто не обещал безвизовый режим // UBR.ua – 13.07.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/power/deputat-ukraine-niko-ne-obeshal-bezvizoviy-rejim-97091>. 10. До отмены виз Европой еще далеко // Экономические известия. – 17.06.2011. 11. До проведения чемпионату Евро-2012 Европейский Союз ухвалить рішення про безвізовий режим з Україною, на це сподівається президент Віктор Янукович // УР-1: Програма «Новини». – 18.06.2011. 12. Евро-2012 – отдельно, шенген – отдельно // Профиль Украина. – 25.06.2011. 13. Евро-2012 – инвестиційний провал для України // ПІО (Ужгород). – 25.06.2011. 14. Євросоюз не збирається скасовувати візи для українців на час проведення чемпіонату Євро-2012 // Наше радио: Програма «Новини». – 01.07.2011. 15. Какая Украина нужна Европе? // 2000. – 01.07.2011. 16. Киев хотят превратить в «международную гавань» // Столичные новости. – 29.06.2011. 17. Левочкин & Со. борются с оппозицией руками Интерпола? // Обком. – 12.08.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obkom.net.ua/news/2011-08-12/1200_shtml. 18. На шляху до Європи про зону вільної торгівлі з ЄС та безвізовий режим // Час. – 2000. – 21.07.2011. 19. Немецкие предприниматели настаивают на отмене виз для украинцев // Укринформ. – 08.07.2011. 20. Обратный отсчет // Московский комсомолец в Украине. – 22.06.2011. 21. Омріяних віз в ЄС українці до Євро-2012 так і не отримають // 24-й канал: програма «Новини». – 01.07.2011. 22. Основные понятия // Профиль Украина. – 25.06.2011. 23. Отменяют ли визы украинцам, ЕС решит в сентябре. С коррупцией что-то неладно... // RUpor.info. – 17.6.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rupor.info/news-politika/2011/06/17/otmenjat-li-vizi-ukraincam-es-reshit-v-sentjabre-s/>. 24. Політика інформаційна та візова // Волинська Газета. – 28.07.2011. 25. Польша не исключает отмены виз в ЕС на Евро-2012 // Delo.ua. – 03.07.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/ukraine/polsha-ne-iskljuchaet-otmeny-viz-160180/>. 26. Польша підштовхує Україну до Євросоюзу // ТВІ: програма «Сьогодні. Підсумки». – 17.07.2011. 27. По обе стороны от... свободы // Зеркало недели. Украина. – 02.07.2011. 28. Посол Польщі не виключає скасування віз до ЄС на Євро-2012 // Українська Правда. – 2.07.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/07/2/6351273/>. 29. Росія теж хоче в Європу без віз // Україна молода. – 13.07.2011. 30. Россия может опередить Украину? // Provokacija. – 12.07.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://provokator.com.ua/2011/07/12/rossiya-mozhet-operedit-ukrainu/>. 31. С кем Украине лучше торговать // Delo.ua. – 24.06.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/opinions/s-kem-ukraine-luchshe-torgovat-159752/>. 32. Свобода пересування: хто і як за неї бореться // Голос України. – 15.07.2011. 33. Спиною до східного напрямку // Український Тиждень. – 08.07.2011. 34. Украина и Польша договорились о безвизовом режиме // Известия в Украине. – 22.08.2011. 35. Украина ищет друзей // Комсомольская правда в Украине. – 14.06.2011. 36. Украина «проспала» безвизовый режим с ЕС // Подробности. – 17.06.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/analytics/2011/06/17/775705.html>. 37. У «Регіонах» заповняють, що не заважають отримувати шенген опозиції // Українська Правда. – 12.08.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/08/12/6487270/>. 38. Юля-тормоз // Версии. – 31.08.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.versii.com/news/238805/>.

Максим Розумний

Політика ідентичності та її реалізація в умовах національного суверенітету

У статті розглядаються різні чинники формування колективної ідентичності, аналізуються проблеми кризи ідентичності та реалізації політики ідентичності в умовах утвердження національного суверенітету.

The author of the paper considers various factors of forming of collective identity, examines the problems of identity's crisis as well as the implementation of identity politics in the period of strengthening of national sovereignty.

Поняття ідентичності є одним з найбільш уживаних у сучасних суспільних і гуманітарних науках. Це призводить до розмивання та варіативності його термінологічного й концептуального змісту. В контексті даного дослідження

під ідентичністю ми розуміємо сукупність суспільних уявлень і практик індивіда, що пов'язані з його включеністю в життя певної спільноти, за умови, що ця спільнота може бути охарактеризована як *колективний суб'єкт*.

Таким чином, ми виключаємо з поля розгляду аспекти ідентичності, що мають індивідуальну природу (персональна ідентифікація за іменем, рисами характеру, походженням, долею). Не йдеться й про ті групові ознаки, які ототожнюють дану людину з соціальною, культурною чи антропологічною категорією, яка не представлена у соціумі як консолідований суб'єкт (гендерна, расова, професійна та ін. ідентичність). Щоправда, за певних умов названі вище ідентичності можуть виступати консолідуючим чинником для формування соціально активної групи з ознаками суб'єктності – феміністичні, расистські, класові організації та рухи, засновані на основі певної ідеології групової обраності/дискримінованості.

Однак цей тип ідентифікації суттєво відрізняється від способів, якими усвідомлює свою гендерну, соціальну чи расову приналежність більшість членів суспільства, а тому така ідентичність пов'язана лише з частковою груповою суб'єктністю. Група, в якій дана ідентичність сприймається як консолідуючий чинник, є значно меншою (на кілька порядків), ніж кількість людей, що ідентифікують себе з даною ознакою суто на індивідуальному рівні.

Колективними суб'єктами в сучасному світі найчастіше виступають *нації і конфесії*. Формування й відтворення цих двох типів ідентичності має під собою подвійну основу: інституційну та ідеологічну. Перша пов'язана з тим, що колективна суб'єктність національної та конфесійної спільнот спирається на певну *організацію* – державну, церковну чи засновану у вигляді культурної комунікації (яка має, однак, виразні інституційні ознаки – мова, література, мистецтво, наука, освіта, фольклорна традиція, феномен культурної еліти тощо). Ідеологічна основа ідентичності полягає в тому, що ототожнення індивіда з даною спільнотою спирається на засвоєні ним *уявлення* про спільне походження, колективну місію, об'єднуючі цінності, суттєві відмінності від інших спільнот того ж типу. Це дає підставу сучасним дослідникам визначати цей тип ідентичності як такий, що характеризує приналежність людини до *уявленої спільноти* (Б. Андерсон).

Предметом нашого розгляду є, в даному разі, *національна ідентичність*, пов'язані з нею культурні, світоглядні та політичні уявлення, а також інституційні механізми, що забезпечують її формування, збереження і трансформацію. Функціонування цих механізмів та відтворення відповідних уявлень є предметом окремої політики – *політики ідентичності*, яка переважно реалізується в ідеологічній та гуманітарній сферах, але є також органічною складовою інших політик – внутрішньополітичної, зовнішньополітичної, соціально-економічної, безпекової. Політика ідентичності в контексті інших політик виконує роль їх доктринальної основи, надає сенсовості і забезпечує цілепокладання усіх видів діяльності соціального організму. Таким чином, політика ідентичності стосовно національної спільноти виконує майже ті самі функції, що й персональна Я-ідентифікація в структурі свідомості та соціальної діяльності індивіда. Виняткового значення національна ідентичність набуває в умовах утвердження *національної держави як панівного типу спільноти* в Європі, що набув своїх викінчених культурних і політичних форм у нові часи (на основі *Вестфальської системи*).

Поняття *національного самовизначення* відображає один з ключових підходів щодо засад державотворення, який утвердився спочатку в Європі, а потім і в усьому світовому співтоваристві. Самовизначення – це принцип, згідно з яким кожна спільнота має право на вільне влаштування свого громадського і політичного життя, сама вирішує питання

про принципи внутрішньої політичної організації, зовнішньополітичні орієнтації тощо. На підставі цього принципу за кожним народом визнається право на утворення власної держави або добровільне входження в договірні відносини з іншими народами на засадах федерації, конфедерації, союзу держав тощо. Принцип національного самовизначення базується на уявленні про спільноту як повноцінного суб'єкта, а також про збірну волю громадян як джерело суверенітету і головну підставу для реалізації тієї чи іншої державної політики.

Національна самосвідомість та побудована на ній політична самоорганізація спільноти базується на кількох пов'язаних між собою уявленнях, а саме: 1) про витoki національної ідентичності в історії і культурі минулого; 2) про національну індивідуальність як сукупність неповторних рис характеру, долі тощо; 3) про бажаний статус спільноти в чинному державно-політичному контексті; 4) про наявне становище спільноти та обмеження самовизначення, що з нього випливають; 5) про місію нації у світовому чи цивілізаційному контексті; 6) про шляхи досягнення бажаного статусу і реалізації національної місії. Формування цих уявлень є головною передумовою існування повноцінної та конкурентоспроможної національної ідентичності.

За сучасних умов для переважної більшості європейських демократій імператив національного самовизначення значною мірою втратив свою гостроту. На карті Європи лишилося кілька спільнот, які ще не досягли повноти своєї національної самореалізації (каталонці, баски, шотландці, корсиканці та ін.), але на порядку денному європейської суспільної думки вже стоять інші виклики та завдання. Серед них найголовніші – формування наднаціональної ідентичності громадян Європейського Союзу та необхідність пристосувати суспільні інститути до наслідків масових міграційних процесів.

Відповідно сучасні європейські моделі представлені політикою ідентичності ЄС та теорією і практикою мультикультуралізму – в його європейському та північноамериканському контекстах. Зрештою, саме з цими теоретичними та практичними проблемами пов'язано, головним чином, використання терміна «політика ідентичності» (identity policy) в сучасній західній політології. Політика ідентичності тлумачиться відповідними концепціями як зусилля держави і суспільства, спрямовані на реабілітацію та розвиток ідентичностей, що були дискриміновані або й репресовані в попередній уніфікаційний період національного будівництва [1].

Перенесення даного концепту на український ґрунт у цьому вузькому його значенні містять і перші вітчизняні наукові розробки з проблем ідентичності [2]. Однак, на нашу думку, в українському науковому дискурсі доречно утвердити широке тлумачення терміна «політика ідентичності», оскільки ним досить точно і семантично виправдано охоплюється комплекс явищ, наукових і практичних проблем, що є актуальними для нинішнього етапу становлення національної державності та пов'язаних з нею форм суспільної свідомості.

Таким чином, етнополітика як сфера діяльності та наукової рефлексії має справу, з одного боку, з базовим *принципом* спільнотного існування людини – *розрізненням «своїх» і «чужих»*, – а з іншого, з його актуальною культурно-історичною реалізацією в *явищі національної самосвідомості*. У динамічному вимірі реальної політики головним предметом етнополітології є, на нашу думку, *процеси національного самовизначення*.

Відповідно до цих наукових підходів, у етнонаціональній сфері очевидним чином окреслюються два виміри державної політики, які є пов'язаними між собою, але суттєво різняться за обсягом завдань та методів здійснення. 1. *Політика ідентичності* стосується майже всіх аспектів суспільного життя – утвердження атрибутів і символів державності, мовної політики, виховання молоді, освіти, практично всіх гуманітарних і суспільствознавчих галузей науки, інформаційної сфери, пріоритетів зовнішньої політики, економічного протекціонізму та ін. 2. *Політика регулювання міжетнічних відносин* є складовою частиною політики ідентичності та включає в себе підтримку і захист інтересів етнічних груп і національних меншин, протидію проявам ксенофобії та нетерпимості на культурному, етнічному й релігійному підґрунті, сприяння інтеграції меншин до політичної нації.

Політика ідентичності не замінює собою механізм *формування нації*, вона виникає як надбудова до вже прийнятого членами спільноти рішення про те, щоб «бути разом». Така політика стає можливою за умови, що відповідальність за виконання цього рішення взяла на себе певна група – державна бюрократія, інтелігенція, партія чи конфесія. Власне, ця група, яка на даному етапі взяла на себе відповідальність за рішення про «заснування» нації як окремих і самоврядної спільноти, є її головним суб'єктом політики ідентичності.

Разом з тим, у сучасних суспільствах жодна група, навіть, офіційно наділена граничними повноваженнями у сфері регулювання суспільних відносин, не може мати монополію у сфері політики ідентичності. *Суб'єктами* політики ідентичності, як правило, виступають органи державної влади, політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні, професійні та інші об'єднання громадян, культурна еліта, науковці, освітяни, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечують ресурсами впливовості названих вище суспільних акторів.

Чим більше устрій даної спільноти наближається до зразків *ліберальної демократії*, тим різноманітнішими і впливовішими є альтернативні щодо держави суб'єкти політики ідентичності. У різних політичних, культурних, соціально-економічних умовах політика ідентичності може бути спрямована на вирішення відмінних завдань. Їх постає залежить від характеру спільноти, її чисельності та складу, історико-культурних передумов формування, а також від актуальної політичної, культурної, ідеологічної ситуації у світі та в регіоні.

Якщо говорити про такий історично та культурно детермінований тип спільноти, як сучасна нація, то на *різних етапах її становлення* актуалізуються відмінні завдання політики ідентичності: а) формування концептуальних засад спільної ідентичності та наповнення її культурним, соціальним, політичним змістом; б) підтримання (відтворення) моделі спільної ідентичності засобами соціального (у т. ч., державного) управління та регулювання; в) корекція уявлень про спільну ідентичність та форм її відтворення як відповідь на нові історичні виклики, що постають перед спільнотою.

Отже, політика ідентичності може бути за своїм типом *креативною, стабілізуючою або коригуючою*. Важливість політики ідентичності серед інших сфер суспільного управління та державної політики, в тому числі, визначається *функціями*, які виконує механізм національної ідентифікації в системі суспільної організації та саморегулювання. Основними елементами такої організації є:

Моральна та ціннісна консолідація суспільства. Національна ідентичність завжди пов'язана з набором суспільних цінностей та норм, які індивід визнає і підтримує як свої власні. Ефект ціннісного і нормативного консенсусу, що досягається в межах такої ідентичності, забезпечує стабільність суспільних зв'язків та дає відчуття захищеності кожному члену суспільства.

Колективне самовизначення. Об'єднана на основі спільних уявлень група (нація) стає здатною до колективного мислення і колективної дії. Національна ідентифікація створює передумову для постановки й реалізації колективних цілей, артикуляції та реалізації колективних інтересів. Життя кожного члена спільноти, таким чином, набуває додаткового сенсу, оскільки ці інтереси й цілі стають, певною мірою, і його власними. Тим самим створюються передумови для утвердження в даному суспільстві активістського типу політичної культури.

Легітимація влади. Організована навколо національної ідентичності спільнота природним чином структурується, виділяючи зі свого складу керівне ядро – групу, уповноважену приймати рішення та реалізовувати інтереси спільноти. Функція влади в такому суспільстві є невіддільною від процесів делегування повноважень і політичної відповідальності. Спільна ідентичність виступає проміжною (опосередковуючою) смисловою структурою у відносинах довіри між народом і владою.

Міжнародна суб'єктність. Ідентифікація індивіда з національним цілим є передумовою здійснення спільнотою ефективною зовнішньої політики. У міжнародних відносинах нація постає консолідованим суб'єктом, який повинен чітко усвідомлювати свої інтереси, виробляти власну стратегію, вчасно і безпомилково приймати політичні рішення, зберігати послідовність і спадкоємність зовнішньополітичного курсу, незалежно від зміни внутрішньополітичної кон'юнктури. Такий високий рівень узгодженості та координованості досягається на основі складних колективних форм національного усвідомлення, якими традиційно характеризується державно-політична еліта розвинутих країн, та завдяки розумінню і підтримці національних цілей більшістю населення.

Іміджева та репутаційна підтримка. На конкретних формах національного усвідомлення (історія, культура, особливості національного характеру, побуту) будується узагальнений образ представника даної спільноти. Цей образ накладає відбиток на взаємодію кожного члена спільноти із зовнішнім світом, надаючи йому, відповідно, певні переваги чи завдаючи шкоди репутації, залежно від конкретної ситуації. Оскільки глобалізація та комунікаційні технології нині стрімко розширюють число міжнародних контактів, престижність певної національності чи упередженість щодо її носія стає вагомим чинником життя й діяльності для дедалі більшого числа людей.

Загальною *метою* політики ідентичності є комунікативна цілісність спільноти, її суб'єктність, здатність формувати й відтворювати спільні уявлення, норми і цінності, приймати спільні рішення і досягати спільних цілей. Для того, щоб спільнота була здатна до цього, вона мусить спиратися на сукупність колективних уявлень і принципів самоусвідомлення як на даність, що не піддається сумніву або є продуктом усвідомленого компромісу.

В умовах раціоналізованої свідомості, що є загальною характеристикою європейського цивілізаційного шляху (незалежно від ідеологічних розбіжностей між лібералізмом, націоналізмом, комунізмом та ін.), політика ідентичності

завичай спирається на певну *доктрину*. Це означає, що уявлення про культурні, історичні, політичні, конфесійні та інші підстави спільної ідентифікації громадян певної країни повинні становити собою цілісну й несуперечливу концепцію, яка відтворюється в основних суспільних дискурсах (політичному, науковому, медійному, культурно-мистецькому). У певному сенсі, можна говорити про ідеологічну роль такої доктрини ідентичності, що не обов'язково вимагає її директивності та незмінності. У ліберальному суспільстві доктрина ідентичності постійно переглядається і зазнає критики з боку всіх суб'єктів політики ідентичності. Натомість у суспільствах іншого зразка – базованих на авторитаризмі, насильстві, непорушній традиції чи ідеократії – доктрина ідентичності лишається відносно стабільною, а варіюються лише засоби її реалізації.

Політика ідентичності є складною сукупністю механізмів і засобів впливу на суспільну думку і суспільну дійсність. *Предметне поле* політики ідентичності утворюють ті сфери суспільного життя, які функціонально пов'язані з відтворенням загальнонаціональної ідентичності, колективних субідентичностей (національних, етнічних, конфесійних) або виявляють значну залежність від їх стану. Такими сферами, зокрема, є:

Основні атрибути та символи державності: прапор, герб, гімн, посвідчення особи громадянина, система державних нагород, премій і відзнак, символіка державних органів та установ, державні свята та меморіальні заходи. У період становлення національної державності велике значення має заснування та утвердження цих атрибутів. Їх стабільне функціонування та підтримка населенням становить важливе ритуальне підґрунтя національної самосвідомості.

Культурний ландшафт, що утворюється пам'ятками історії, культури та архітектури, а також природними об'єктами, що мають символічне та смислоутворююче значення для колективної свідомості, слугує збереженню та відтворенню національної ідентичності. Особливо значною в цьому сенсі є роль пам'ятників, меморіалів. До важливих феноменів суспільної свідомості, які детермінують національну самосвідомість, належать також назва (самоназва) країни і народу, ідентифікація громадянами інших країн і народів у власних етнонімах, а також внутрішня топоніміка, включно з назвами населених пунктів, вулиць, площ тощо.

Ревим функціонування та статус мов визначає один з базових комунікативних принципів державного і суспільного життя. Наявність і повноцінне функціонування національної мови є ознакою зрілої, самобутньої та розвинутої в культурному відношенні спільноти. Втім, використання мови метрополії в якості державної мови у колишніх колоніях не перешкоджає формуванню національної ідентичності (це показує довід країн Північної та Латинської Америки, Африки, а також Індії, Австралії, Ірландії та деяких інших країн).

Академічна наука, передовсім у її суспільствознавчих та гуманітарних галузях: історія, мовознавство, літературознавство, культурологія, політологія, правознавство, географія. Ці науки в їхньому сучасному вигляді виходять з базового уявлення про те, що національний принцип лежить в основі розмежування та ідентифікації культурних та суспільно-політичних феноменів. На наукових підходах ґрунтується функціонування самих понять народу, нації, національної державності, суверенітету тощо. Сьогодні на порядку денному суспільних наук досить гострим є питання про критерії визначення національної приналежності та пристосування її традиційних форм до умов сучасності.

Література і мистецтво, що, незважаючи на поширення глобальних комунікацій та домінування в них масової космополітичної культури, у своїх «високих» жанрах і сьогодні продовжують сприйматися і відтворюватися передовсім у національному форматі. Творча спадщина національних поетів, письменників, художників, діячів театру, кінематографістів лежить в основі уявлень сучасної людини про її культурну ідентифікацію. Зміст сучасних художніх творів та громадянська позиція їхніх авторів слугують орієнтиром в актуальних проблемах життя національної спільноти, відображають основні тенденції її моральної, світоглядної, психологічної еволюції.

Система освітніх та виховних закладів є розгалуженим інститутом соціалізації дітей та молоді. Наповнення навчального та виховного процесу національним змістом є чи найбільш дієвим засобом формування національної самосвідомості, успадкованим сучасними суспільствами від попередньої індустріальної епохи. Шкільна програма залишається головним засобом спрямованого й директивного впливу на свідомість людини в період засвоєння нею основних суспільних уявлень, норм та цінностей. Університет у європейській традиції є базовим інститутом для формування свідомості національної інтелектуальної та управлінської еліти.

Бібліотечна, клубна та просвітницька діяльність в нинішніх умовах відіграє вже значно меншу роль в процесі підтримки та розвитку національної самосвідомості широких мас, ніж це було в часи СРСР. Однак система відповідних закладів, разом з державними телебаченням і радіомовленням, залишається на сьогодні чи не єдиним комунікативним каналом поширення офіційної державної доктрини ідентичності.

Музейна та архівна справа, туристична інфраструктура виконує функцію збереження матеріальних свідчень культурно-історичної обґрунтованості основних положень доктрини ідентичності та є центрами її внутрішньої (для громадян своєї країни) та зовнішньої (для іноземців) репрезентації.

Воснна організація держави традиційно вважається середовищем людей, чи не найбільш патріотично настроєних та відданих національній ідеї. Мобілізація патріотичних почувань та формування стійкої національної самосвідомості є необхідною складовою підготовки кадрів, основним призначенням яких є захист Вітчизни. Важливим аспектом військово-патріотичного виховання, що в умовах загального військового обов'язку виходить далеко за межі функціонування структур Збройних Сил, є його комплексний державно-громадський характер.

Конфесійні відносини є важливою сферою реалізації політики ідентичності у тих суспільствах, в яких поняття національності тісно пов'язане з релігійною приналежністю. Така ситуація характерна, перш за все, для моноконфесійних держав, у яких приналежність до єдиної церкви чи віри є важливим фундаментом суспільної злагоди та складовою частиною національної самосвідомості. Актуалізація зв'язку між конфесійною і національною приналежністю відбувається і в розділених суспільствах. Залежно від ситуації в країні, політика підтримки національної ідентичності може бути спрямована на підтримку конфесійної солідарності спільноти або на нейтралізацію конфліктогенного потенціалу релігійних протистоянь.

Спорт у сучасному світі є сферою найбільш резонансних та емоційно забарвлених проявів національної гордості та

самоповаги. Розвиток найбільш популярних і видовищних, зокрема, олімпійських видів спорту належить до числа пріоритетів державної політики провідних країн світу. Спортивні перемоги є важливою складовою національного престижу, а вболівання за національні команди та спортсменів на міжнародних змаганнях нерідко перетворюються на потужні патріотичні демонстрації. Заохочення до успіху спортсменів та використання спортивних заходів з патріотичною та пропагандистською метою стало вже звичною практикою.

Діяльність мас-медіа формує загальне інформаційне і комунікативне тло, на якому відбувається усвідомлення своєї національної ідентичності й корекція уявлень про неї більшістю громадян. Інформаційна політика, складовою частиною якої є захист національного інформаційного простору, покликана, серед іншого, відтворювати основні маркери ідентичності в актуальному соціальному, політичному і культурному контексті. Основні інформаційні канали слугують: а) утвердженню своєрідного стандарту національного самоусвідомлення, що складається з сукупності стереотипів масової свідомості; б) мобілізації патріотичних настроїв та переконань; в) виявленню та подоланню різноманітних конфліктів та розколів, що виникають у суспільстві з питань ідентичності.

Названі вище сфери регулюються основними соціальними акторами за допомогою ідеологій та інституцій. Основу політики ідентичності становить *нормоутворення та інформаційна діяльність*. Залежно від наявного стану національної спільноти, проблем і викликів, що стоять перед нею в даний історичний момент, визначаються *пріоритети* політики ідентичності. Визначення напрямів та пріоритетів політики ідентичності вимагає врахування внутрішніх та зовнішніх умов становлення національної спільноти, її об'єктивного стану та особливостей колективного самоусвідомлення.

Показовими щодо наявного стану національної свідомості громадян України є дані соціологічних опитувань. За даними дослідження «Відношення до національної ідеї в Україні», що було проведене компанією Research & Branding Group з 15 по 25 травня 2011 р., більшість українців (68 %) стверджують, що в Україні в цілому не сформована

національна ідея (21 % не визначились, 12 % вважають її сформованою). Під поняттям національної ідеї 12 % українців розуміють як єдність всіх регіонів України, Заходу і Сходу; 6 % – як подолання бідності та об'єднання в ім'я зростання рівня життя, 6 % – як зростання національної самоідентифікації та національної гордості, 6 % – як збереження незалежності і територіальної цілісності. Відродження та збереження українських традицій – 4 %, українська мова, любов до України, культура – по 3 % опитаних, знання історії України – 2 %, об'єднання в ім'я відродження України та євроінтеграція – по 1 %. Натомість 18 % відповіли, що в Україні відсутня національна ідея, 40 % не змогли визначитись. Уваги заслуговує й той факт, що фактично кожний другий українець (49 %) вважає актуальною на сьогоднішній день для України розробку національної ідеї [3].

Складність проблеми ідентичності, що не може бути однозначно розв'язана без суттєвих втрат для громадського спокою і стабільності держави, спонукає деяких спостерігачів відмовитися від її постановки в принциповій і гостро актуальній площині, що є, вочевидь, реакцією на надмірну політизацію цієї проблеми впродовж останніх років. Натомість пропонується на певний час відмовитися від ідеологічного протистояння і зосередити увагу держави й громадськості на вирішенні прагматичних завдань державного будівництва.

Однак ця перспектива є оманливою, і подібні заклики можна трактувати лише як тактичний крок у процесі подолання кризи ідентичності. Питання про ідентичність не може бути знятим з політичного порядку денного до того часу, поки в суспільстві не утвердяться скільки-небудь узгоджене розуміння критеріїв національної приналежності та імперативів суспільної поведінки, що з неї випливають. Це завдання не можна відкласти «на потім» і не можна довго вдавати, що воно не існує.

1. Хейс К. Політика ідентичності / К. Хейс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=197. 2. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / За ред. Ю. Тищенко, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. досліджень. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с. 3. Отношение к национальной идее в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/7621/>.

Галина Саган

Українознавство як складова славистичної науки в Югославії у другій половині ХХ ст.

У статті проаналізовано характер наукових інтересів югославських учених в українознавстві у другій половині ХХ ст. Показано тематику розвідок гуманітаріїв, які цікавилися історією, філологією, етнографією українців. Визначено місце українознавчих студій у славистичних дослідженнях балканських учених загалом.

The article contains an analysis of character of scientific interest of Yugoslavian scientists in Ukrainian studies in the second half of the 20th century. It shows the subjects of researches done by the scientists interested in History, Philology and Ethnography of the Ukrainians. The place of Ukrainian Studies in Slavonic Science of Balkan scientists in general is defined.

У колі наукових інтересів учених-суспільствознавців колишньої Югославії поставали питання славистики, де поміж інших досліджували історію, філологію, етнографію українців. Українознавство, в свою чергу, коригувало налагодження співпраці між вченими України та Югославії в гуманітарній сфері. Зазвичай, на перелоні стояли ідеологічні стандарти, які були присутні як в радянській Україні, так і в СФРЮ. Однак, науковий інтерес югославських вчених до українців був завжди помітний. В країні серед гуманітаріїв формувалися школи славистів. Існували об'єктивні чинники, які мали б сприяти розвитку таких напрямів досліджень. По-перше, належність до слов'янської спільноти, яка обумовила мовну,

релігійну та історичну близькість. По-друге, комуністичні орієнтири, на яких базувалася ідеологічна система тогочасної України та СФРЮ, сприяли суспільно-політичному діалогу країн, а отже, і науковому інтересу один до одного як частини цього спілкування.

Попри це, тенденції розвитку славистики в Югославії після Другої світової війни і до її розпаду, як показав аналіз діяльності гуманітарних інститутів академії наук в усіх республіках СФРЮ, демонструє досить малий дослідницький інтерес до групи всіх гілок слов'ян, у тому числі до представників південнослов'янської спільноти, частиною якої